

JAROSLAV BAUER

VÝVOJ VĚTNÝCH TYPŮ V SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH A JEHO HISTORICKOSROVNÁVACÍ STUDIUM

(Úvod do diskuse)

O metodologických otázkách historického a historickosrovnávacího studia slovanské syntaxe se diskutovalo na předcházejících konferencích, zejm. na brněnské syntaktické konferenci v r. 1961, a referáty jsou otištěny.¹ Proto není nutno opakovat, co již bylo prodiskutováno, a můžeme se zaměřit k užší problematice vývoje a historickosrovnávacího studia větných typů. Obecnější metodologické aspekty se při tom ovšem nutně projeví.

Příspěvků k tomuto tematickému okruhu nedošlo mnoho. Je to pochopitelné: zájem o historické zkoumání byl poněkud zatlačen do pozadí nástupem nových jazykovědných směrů, které zkoušejí a propracovávají své metody a postupy na současném jazyce. Obtížné a zdlouhavé zkoumání starého jazyka, které se neobejde bez důkladné filologické práce s texty a vyžaduje mnohostranného speciálního školení, je méně přitažlivé; aplikace nových metod je spíše jen programově hláсанou možností než reálnou perspektivou pro nejbližší dobu.

Z našich příspěvků se žádný nezabývá uplatněním postupů generativně transformační nebo algebraické lingvistiky při zkoumání vývoje větných typů. Zato se skoro ve všech uplatňuje funkčně strukturální přístup, respektuje se systémová povaha jazyka a hledají se systémové souvislosti ve vývoji jevů; i ty drobné příspěvky k vývoji větných typů, které bylo možno v referátech podat, jasně ukazují plodnost tohoto postupu. Zatím jde vesměs jen o zkoumání historické; žádný příspěvek není v pravém slova smyslu a v celém rozsahu historickosrovnávací. Na vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích vůbec poukazuje v historické části svého příspěvku M. Jelínek. Poměrně široký záběr — celou skupinu slovanských jazyků — má tematicky velice úzký příspěvek J. Sedláčka *K výkladu některých strukturálních typů obsahových vět zářadacích v jižní slovanštině*. O srovnání dvou jazyků — češtiny a ruštiny — jde v příspěvku V. Hraběte *K vývoji jednočlenných infinitivních vět v ruštině a v češtině*; vývoj obou jazyků lužických se srovnává v příspěvku H. Schustera-Sewce *K vývoji rozkazovacích a tázacích vět v horní a dolní lužičtině*. Ale i ve většině příspěvků ostatních srovnávací aspekt více nebo méně proniká a jsou v nich i cenné poznámky obecnější.

¹ Srov. zejména referáty B. Havránka, J. Kurze a J. Bauera ve sborníku *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, Praha 1958, a převážnou část sborníku *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962.

Jsou zde příspěvky dvojího druhu. Jedny sledují vývoj některého jevu v celé historii daného jazyka nebo aspoň v delším období: v referátu J. Bauera *Problematika vývoje základních větných typů v slovanských jazycích* se naznačuje vývoj v češtině s důrazem na systémovou vázanost; J. Porák v příspěvku *K vývoji infinitivních vět v češtině* resumuje výsledky své monografie *Vývoj infinitivních vět v češtině*; vývoj téhož typu v ruštině zkoumá ve zmíněném příspěvku V. Hrabě; H. Schuster-Šewc si všímá vývoje nejzajímavějších modálních typů vět v lužičtině, Y. Millet si klade otázku přívlastkové funkce přechodníků v staré češtině (*Les tours au gerondif et la fonction d'epithète*). Druhé naproti tomu podávají v podstatě synchronní popis nebo výklad některých jevů v starém jazyce nebo v jistém období vývoje jazyka: sem patří vedle stati V. I. Sobinnikovové *O některých neosobních větech a přechodných od osobních k neosobním* (v jazyce voroněžských jednacích památek ze 17. až 18. stol.) nutně i všechny příspěvky týkající se staroslověnštiny, protože se zaměřují jen k jejímu nejstaršímu období reprezentovanému kanonickými památkami: *Poznámky o zásobě struktur jednoduché věty v stsl.* od Cz. Bartuly, metodologicky pojatý příspěvek R. Večerky *K problematice vět s jmenným a sponově jmenným přísudkem v stsl.* a stat' K. I. Chodovové *Místo předložkových pádových tvarů v struktuře věty*. U všech, zejm. pak u prvních dvou, vystupuje výrazně historickosrovnávací pozadí. Zřetel metodologický nejsilněji vystupuje v uvedených příspěvcích J. Bauera a R. Večerky; ve svém příspěvku, který už nemohl být rozmnožen a bude přednesen, se k němu zaměřuje V. Barnet.

Zaslané příspěvky se nedotýkají ani zdaleka všech otázek, které jsou pro historické a srovnávací studium větných typů důležité. Proto předkládáme jako návrhy k diskusi i témata, která tam zastoupena nejsou; domníváme se, že právě proto je na ně nutno obrátit pozornost a podnítit k jejich řešení. Zastavme se stručně u jednotlivých navržených diskusních otázek.

1. *Způsoby zkoumání vývoje větných typů v jednotlivých jazycích: od současného stavu do minulosti // od nejstaršího doloženého stavu k dnešku // metoda synchronních průřezů.*

Je třeba na základě zkušeností z dosavadní práce zvážit, jaký postup je nejvýhodnější a jak se mohou různé postupy doplňovat. Je možné vyjít od dnešní soustavy větných typů, která je nejlépe dostupná našemu poznání, a zkoumat, zdali a jak jsou zastoupeny směrem do minulosti. Pokud vím, pracovala tímto způsobem zpočátku krakovská Pracownia składni historycznej języka polskiego, vedená prof. Klemensiewiczem, a jistě by bylo užitečné, kdybychom se dozvěděli o jejich zkušenostech.

Druhý postup vychází z analýzy nejstaršího doloženého stavu, ze zjištění, jaké větné typy tehdy v daném jazyce existovaly a jak byly ztvárněny, a sleduje jejich změny směrem k dnešnímu stavu. Může být doplněn synchronními průřezy v nejdůležitějších obdobích vývoje, aby se neztratila ze zřetele systémová vázanost jevů. Tento postup jsem se snažil uplatnit ve svém příspěvku; pěkně je aplikován v příspěvcích J. Poráka a V. Hraběte; podobně postupuje H. Schuster-Šewc, J. Sedláček i Y. Millet. Ostatní příspěvky — Cz. Bartuly, R. Večerky, V. I. Sobinnikové a zejm. K. I. Chodovové — podávají spíše příklad různého přístupu k analýze v jistém časovém průřezu.

K naší otázce však patří i možnost uplatnění nových metod a výkladových principů při zkoumání vývoje větných typů. Připomeňme si příspěvky R. Růžičky o roli asymetrické binární korelace a aplikaci tohoto výkladového

principu v jeho monografii *Das syntaktische System der altkirchenoslavischen Partizipien* (Berlin 1963); mohu odkázat i na svůj referát na pražském zasedání Mezinárodní komise pro mluvnickou stavbu slovanských jazyků v r. 1964.² Bylo by třeba zvážit možnost a míru uplatnění transformačních postupů, statistických metod apod.

2. *Kritéria pro stanovení větných typů ve vzdálených obdobích jazykového vývoje; interpretace jejich významové a výrazové stránky. Inventarizace větných typů v různých obdobích vývoje jazyka.*

Zde bychom se měli zamyslet nad tím, jak najít objektivní kritéria pro rozlišení různých větných schémat a jejich zachycení — jak dojít od konkrétních výpovědí, které nemáme vždy k dispozici v dostatečném množství, k poznání jejich syntaktické podstaty. Jde tu o zajištění správné interpretace výrazové i významové stránky větných typů. K tomu promluví ve svém příspěvku V. Barnet. Na příkladu staroslověnštiny si tuto otázku klade zejm. R. Večerka, ale více nebo méně se jí zabývá nebo se s ní aspoň nějak prakticky vyrovnává i většina příspěvků ostatních.

S touto otázkou souvisí i otázka inventarizace větných typů v různých obdobích jazyka: je nutno promyslet její smysl a určit, co musí obsahovat charakteristika typů, aby byl inventář pro srovnávací zkoumání použitelný — pouhá registrace typů bez vystižení jejich systémové závažnosti, jejich frekvence a event. lexikální nebo stylistické vázanosti by měla jen malou cenu. Jde také o to, do jaké hloubky máme jít, abychom měli co srovnávat — zůstane-li u pouhého zjištění typů nejzákladnějších, uniká nám většina rozdílů mezi slovanskými jazyky a není zaručena identita typů vnějškové podobných nebo stejných. Odkazují na pokus o inventarizaci stsl. větných konstrukcí v příspěvku Bartulové.

3. *Otázka společného východiska praslovanského; možnost, potřeba a metody jeho rekonstrukce.*

Otázka dává podnět k zamyšlení nad možnostmi, potřebou a metodami rekonstrukce systému větných typů v praslovanštině. Žádný příspěvek se této problematice netýká bezprostředně (nepřímo si ji klade Cz. Bartula). Možnost rekonstrukce praslovanského syntaktického systému byla předmětem jednání na sofijském V. mezinárodním sjezdu slavistů.³ Není to otázka bezvýznamná, protože historickosrovnávací popisy vývoje slovanských jazyků často ze stavu praslovanského vycházejí; je to jistě výkladový postup výhodný, ale jen potud, pokud můžeme psl. stav uspokojivě rekonstruovat.

4. *Faktory působící vývoj větných typů v jednotlivých jazycích: systémové předpoklady a souvislosti (v rovině syntaktické, s nižšími mluvnickými plány, v rovině sémantické) — vnější vlivy.*

Abychom se dostali za pouhou registraci změn, musíme si klást otázku po jejich souvislostech a hybných silách. Můžeme je hledat v jazykovém systému samém: v souvislostech syntaktického plánu s morfoloogickým a sémantickým, v souvislostech mezi různými jevy samotné syntaktické roviny; je třeba zvážit uplatnění změn ve výrazových potřebách — a také podíl cizích vlivů, které se

² J. Bauer, *Aktuální otázky historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, Slavica 34, 1965, 447–455; viz též zprávu o diskuzi, SaS 26, 1965, 135–136.

³ Mohu odkázat na svůj referát *Úkoly a metody rekonstrukce praslovanské syntaxe*, Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii, Praha 1963, 75–81.

v syntaxi mohou uplatnit. Tyto otázky vystupují do popředí v mém výkladu o vývoji větných typů v češtině, klade si je J. Porák i V. Hrabě; otázka cizího vlivu je akcentována u J. Sedláčka a ozývá i v příspěvcích věnovaných staroslověnštině (zejm. u R. Večerky); otázce latinského vlivu se nevyhnul ani Y. Millet. Systémovou podmíněnost jevů má na mysli K. I. Chodovová a V. I. Sobinniková.

5. *Divergentní, paralelní a konvergentní vývoj větných typů v slovanských jazycích; jeho možné příčiny.*

Tuto otázku ilustrují na dílčím jevu zejm. J. Porák a V. Hrabě, probleskuje i jinde. Ale ve svém celku není v příspěvcích osvětlena. Jde zde především o správné srovnání vývoje v slovanských jazycích, aby nedošlo ke ztotožnění jevů jen zdánlivě stejných; musíme vždy respektovat jejich místo v systému. Důležitá je i otázka po příčinách konvergentního, divergentního nebo paralelního vývoje v slovanských jazycích; třebaže u většiny jevů nemáme dosud předpoklady k jejímu řešení, neměla by být v diskusi a tím méně v dalším zkoumání pominuta.

6. *Změny promluvových jevů v systémové: vznik nových typů z ustálených a častých promluvových realizací, které patřily do širšího typu.*

Jde tu o otázku, zdali mohou vzniknout nové větné typy (jako jevy patřící do jazykového systému) v rámci starého širšího nebo neustáleného typu tak, že se ustálí a přehodnotí jistá častá promluvová realizace. Pro vysvětlení jazykového vývoje a zejména geneze typů je to otázka velice důležitá. Dotčena je v příspěvku L. I. Rojzenzona, zařazeného do druhého okruhu v našem sborníku; ve svých důsledcích se odráží i ve výkladech R. Večerky, kde jde zase o možnost přechodu překladových jevů v jazykové, systémové. Zvláště důležitá je tato možnost vytvoření nových typů při vzniku spisovného jazyka: promluvově motivované jevy mluveného jazyka ztrácejí v psaném projevu sepětí se situací a jsou-li stereotypní, mohou dostat novou náplň a změnit se v jevy systémové. Na plynulost hranice mezi promluvovými a systémovými jevy v mluvených projevech poukázaly pěkně příspěvky J. Chloupka, J. Balhara a V. Micháلكové o větných typech v nářečí (viz první oddíl).

7. *Význam zjištěných vývojových souvislostí pro posuzování systémových vztahů v synchronní rovině a naopak.*

Klademe tuto otázku, ačkoli jsme si vědomi nebezpečí směšování synchronního a diachronického pohledu. Ale chtěli bychom dát podnět k zamyšlení nad tím, zdali a v jaké míře je třeba prověřit reálnou jazykovou existenci, jazykové ztvárnění typů, které jsme vymezili při synchronní analýze, pohledem vývojovým: zdali se chovají jako typy i při jazykovém vývoji, procházejí-li všechny věty k nim patřící stejným vývojem a podřizují-li se týmž zákonitostem. Jde tu o ověření zvoleného třídícího kritéria: jestliže je skutečně pro výrazovou stránku typu relevantní, nemůže se neuplatnit i ve vývoji. Naopak je tu zase otázka, zdali typy zjištěné při studiu historickém na základě společných vývojových rysů tvoří vždy i v synchronním průřezu systém organizovaný na základě jednoho kritéria. V příspěvcích se tato otázka odráží jen nepřímo.

Krátká diskuse nemůže na všechny otázky odpovědět, ba ani se jich podrobněji dotknout. Ale jistě je užitečné obrátit na ně pozornost, abychom si uvědomili jejich závažnost i možnosti, které máme k jejich zodpovězení, abychom se k nim zaměřili y další práci.